

12^ο Συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία»
Αθήνα, 7-9 Νοεμβρίου 2019
(<http://www.eleto.gr/gr/Conference12.html>)

Αφιερωμένο στον Ιπποκράτη

Σάββατο, 9 Νοεμβρίου 2019, 17:00–19:00

Ανοικτή συζήτηση:

Η ορολογία της ιατρικής, χτες–σήμερα–αύριο

(Συζήτηση γλωσσικών και ορολογικών ζητημάτων που αφορούν
την ορολογία της ιατρικής στη διαχρονία της)

Πώς ονομάζεται ο ασθενής;

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη
Ομότιμη καθηγήτρια γλωσσολογίας ΑΠΘ
(ansym@lit.auth.gr)

Εισαγωγή

Για τη δήλωση του ανθρώπου του οποίου ο οργανισμός βρίσκεται σε μη φυσιολογική κατάσταση η νεοελληνική χρησιμοποιεί πολλές λέξεις στο γενικό λεξιλόγιο και πολλούς όρους στην ιατρική ορολογία, γενικούς και ειδικούς, π.χ. *άρρωστος, ασθενής, πάσχων, καρδιοπαθής, αλκοολικός* κ.ά. Αντίστοιχα οι Αρχαίοι χρησιμοποιούσαν τις λέξεις *νοσοῦντες, ἀρρωστοῦντες, ἀσθενοῦντες, κάμνοντες* κ.ά. (Λυτπουρλής 2001: 828). Για μια περισσότερο αντικειμενική περιγραφή της σημασίας και των χρήσεων των λέξεων/όρων αυτών απαιτείται σήμερα μελέτη που να στηρίζεται σε σώματα κειμένων, η οποία θα φωτίσει με νέο τρόπο τα γλωσσικά φαινόμενα, ώστε να συμπληρωθούν οι πληροφορίες που καταγράφονται στα λεξικά και στις γραμματικές.

Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήσαμε¹ εξειδικευμένο corpus αφενός από την *Ιατρική Επιθεώρηση των Ενόπλων Δυνάμεων* (<https://www.jieed.gr/index.php/el/>) και από τα *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής* (τόμος 36, τεύχος 5, Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 2019, <http://www.mednet.gr/archives/current-gr.html>) περίπου 52.000 λέξεων, και αφετέρου γενικά σώματα κειμένων (ΕΘΕΓ, ΣΕΚ (Γούτσος 2003, Goutsos 2010) και τα σώματα κειμένων του ΚΕΓ), εξετάζοντας την παρουσία των λέξεων *ασθενής-άρρωστος-πάσχων-νοσών*.

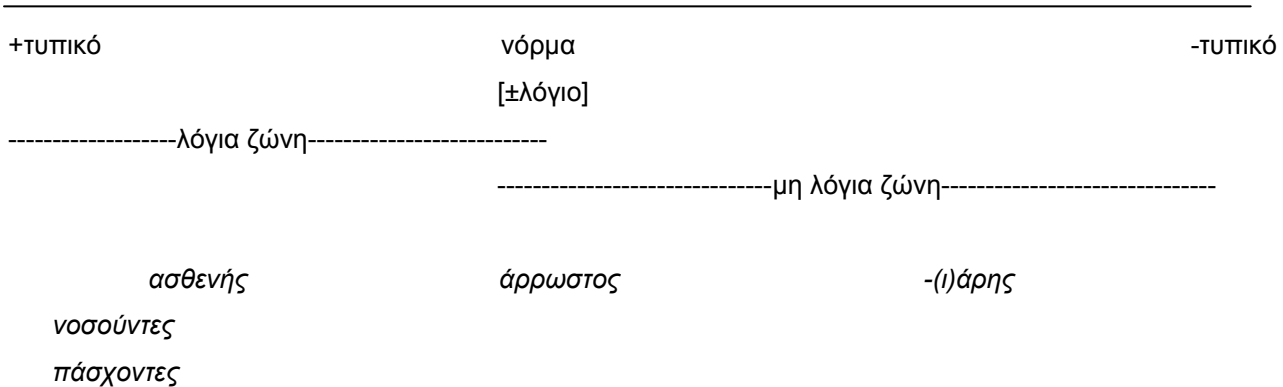
Γενικοί όροι

Στα ιατρικά σώματα κειμένων δεν υπήρξε καμία εμφάνιση του ουσιαστικού *άρρωστος-άρρωστοι*. Αντίθετα για το ουσιαστικό *ασθενής* έχουμε 128 εμφανίσεις στον τύπο *ασθενείς* (π.χ. *ανασκοκατασταλμένους, κίρρωτικούς, ψυχωτικούς, εσωτερικούς ασθενείς*), 106 στο τύπο *ασθενών* (π.χ. *κίρρωτικών, ψυχωτικών, εξωτερικών ασθενών, το 33% των ασθενών*), 7 εμφανίσεις στον τύπο *ασθενής* (π.χ. *ο ψυχικά ασθενής, ο ψυχωτικός ασθενής, ο ίδιος ο ασθενής, επιπλέον ο ασθενής*) και 1 εμφάνιση στο τύπο *ασθενούς* (ενός μόνο ασθενούς). Συνολικά έχουμε 242 εμφανίσεις για όλο το κλιτικό παράδειγμα. Επίσης έχουμε 9 εμφανίσεις του τύπου *πασχόντων* ως ουσιαστικού και πάντα με τον προσδιορισμό *ψυχικά*. Στα γενικά σώματα κειμένων έχουμε (ΣΕΚ) 248 εμφανίσεις για τον τύπο *ασθενής* (κείμενα δημοσιογραφικά, εκκλησιαστικού περιεχομένου, ιατρικού ενδιαφέροντος) και 434 για τον τύπο *ασθενείς* (κείμενα δημοσιογραφικά, εκκλησιαστικού περιεχομένου, ιατρικού ενδιαφέροντος αλλά και κείμενα μετεωρολογικών δελτίων, όπου το *ασθενείς* εμφανίζεται ως επιθετικός προσδιορισμός του ουσιαστικού *άνεμοι*).

¹ Ευχαριστώ τη δρ Γεωργία Νικολάου για την έρευνα στα γενικά και ειδικά σώματα κειμένων για την εργασία αυτή.

Πώς ερμηνεύεται η απουσία της λ. *άρρωστος*; Οι λ. *άρρωστος* και *ασθενής* διαφοροποιούνται ως προς τον βαθμό της εξειδίκευσης: το *άρρωστος* ανήκει στο καθημερινό λεξιλόγιο, ενώ το *ασθενής* αποτελεί όρο της ιατρικής. Η εξειδίκευση αυτή συνοδεύεται από το χαρακτηριστικό [+λόγιο] για το *ασθενής* και με το [±λόγιο] για το *άρρωστος*, διάκριση που στηρίζεται στα ακόλουθα 2 κριτήρια. Αν παραστήσουμε σχηματικά το συνεχές της λογιότητας (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2019), το *ασθενής* εμπίπτει στη λόγια ζώνη, ενώ το *άρρωστος* στη νόρμα.

Σχήμα 1: ευρυζωνικό συνεχές λογιότητας

Το *ασθενής* φέρει το [+λόγιο] συμφωνικό σύμπλεγμα *σθ* και τη [+λόγια] κατάληξη *-ης, -ης, -ες*. Επίσης με βάση την αρχή της συμβατότητας το [-λόγιο] επίθημα *-(ι)άρ(ης)*, που κατασκευάζει επίθετα² που δηλώνουν τη μονιμότητα/τη μη παροδικότητα του χαρακτηριστικού, δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε [+λόγια] βάση (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000): *άρρωστος* → *αρρωσιάρης*, αλλά *ασθενής* → **ασθενιάρης*, όμως *φιλάσθενος*.

Για την κατασκευή στην ΑΕ των λέξεων *άρρωστος* και *ασθενής* (Λυπουρλής 2001) πήρε μέρος το στερεοτικό *α-* και το ουσ. *σθένος* για το *ασθενής*, ενώ για το *άρρωστος* το στερεοτικό *α-* και το ΑΕ ρ. *ρώννυμι* ‘υγιαίνω’, συγγενικό με το *ρώμη* ‘φυσική, σωματική δύναμη’, συνώνυμο του *σθένος* ‘σωματική, ψυχική ή/και ηθική δύναμη’.

Επίσης ο τύπος *νοσούντες*³ δεν έχει καμία εμφάνιση στα ιατρικά σώματα κειμένων. Ως ουσιαστικό έχει 8 εμφανίσεις στο ΣΕΚ (π.χ. *μιλούμε πάντα για φορείς. Δεν υπάρχουν νοσούντες*) και καμία στον ΕΘΕΓ, ενώ ο τύπος *νοσούντων* έχει 1 εμφάνιση ως ουσιαστικό στο ΚΕΓ⁴ (*η διατήρηση των νοσούντων στη ζωή με φάρμακα*) και 7 στον ΕΘΕΓ⁵ (π.χ. *ψυχικά/ψυχικώς νοσούντων, βαρέως νοσούντων, των νοσούντων από AIDS*). Ο τύπος *νοσούντες* διαφοροποιείται από τα *ασθενής* και *άρρωστος* ως προς το ότι μορφολογικά εμφανίζεται στον πληθ., συνήθως συνοδεύεται από επιρρηματικό προσδιορισμό (ΣΕΚ *χρονίως νοσούντες*) και δεν έχει πάντα συντακτικό συμπλήρωμα (ΣΕΚ...*μιλούμε πάντα για φορείς. Δεν υπάρχουν νοσούντες*). Ανήκει στη [+λόγια] ζώνη.

Προέρχεται από ουσιαστικοποιημένη *μτχ.* του *νοσώ* < ΑΕ *νοσέω -ῶ*. Δεν καταγράφεται στο *ΛΝΕΓ*, ούτε στο *ΛΚΝ*, αλλά μόνο στο *ΧΛΝΕΓ* μέσα στο λ. *νοσώ*, *μτχ.* *ενεστ. νοσών, -ούσα, -ούν* και *πρδ.* στον πληθ.: *νοσούντες από... νοσούντες και φορείς ενός ιού*.

² Τα επίθετα αυτά ουσιαστικοποιούνται με τη διαδικασία της μετατροπής (conversion).

³ Οι τύποι *νοσών* και *νοσούν* δεν έχουν καμία εμφάνιση στο ΣΕΚ και στον ΕΘΕΓ. Ο τύπος *νοσούσα* στο ΣΕΚ έχει 1 εμφάνιση σε δημόσια ομιλία κυπριακού δείγματος (*νοσούσα κατάσταση*) και στον ΕΘΕΓ 3 εμφανίσεις ως επιθετικός προσδιορισμός (*νοσούσα Αμερική/αγορά/κόρη*).

⁴ Ο τύπος *νοσούντων* έχει 1 εμφάνιση με λειτουργία επιθέτου (ΚΕΓ *νοσούντων πουλερικών*). Οι τύποι *νοσούσης* (ΚΕΓ *νοσούσης Υγείας της πατρίδας μας*) και ο τύπος *νοσούντα* (ΚΕΓ *με έναν (υγιή ή νοσούντα, άραγε;) οργανισμό*) εμφανίζουν από 1 εμφάνιση με λειτουργία επιθέτου.

⁵ 1 εμφάνιση ως επίθετο: (...*εάν έμενε εις χείρας αδυνάμων νοσούντων φιλελευθεριζόντων φαιλοκρατικών καθεστώτων*).

Ειδικοί όροι

Επίσης η ΝΕ, όταν θέλει να εξειδικεύσει το είδος της ασθένειας, χρησιμοποιεί [+λόγια] σύνθετα ουσιαστικοποιημένα επίθετα με β' συνθετικό το -παθ(ής), που αποτελούν όρους της ιατρικής, π.χ. *καρδιοπαθής, καρκινοπαθής, νεφροπαθής, ελκοπαθής, τετανοπαθής, αδеноπαθής, φρενοπαθής, σπληνοπαθής, δαιμονοπαθής, νευροπαθής, ψυχοπαθής*. Το α' συνθετικό δηλώνει τον τόπο όπου εδρεύει η ασθένεια, (φρενοπαθής, νευροπαθής, ψυχοπαθής), και ειδικότερα το πάσχον όργανο (*καρδιοπαθής, νεφροπαθής, αδеноπαθής, σπληνοπαθής*) ή την ασθένεια (*τετανοπαθής, καρκινοπαθής*). Σημειώνεται ότι, αν και στα ιατρικά σώματα κειμένων δεν εμφανίζεται κανένα σύνθετο με το -παθής,⁶ αυτό το β' συνθετικό ανήκει στη [+λόγια] ζώνη, γιατί φέρει το [+λόγιο] κλιτικό -ής, -ής, -ές. Η απουσία των συνθέτων με το -παθής από τα ιατρικά σώματα κειμένων θεωρούμε ότι οφείλεται αφενός στο σχετικά μικρό σε μέγεθος σώμα κειμένων που χρησιμοποιήθηκε και αφετέρου στο ότι μάλλον απαιτούνται σώματα κειμένων με περισσότερο εξειδικευμένη θεματολογία ως προς τις ασθένειες.

Ετυμολογικά το -παθής προέρχεται από το θέμα παθ- του β' αορίστου του ρ. *πάσχω*, από το οποίο προέρχεται και το ουσ. *πάθος* με το οποίο στην ΑΕ δηλώνονταν η μη φυσιολογική κατάσταση του οργανισμού, όπως και με τα *νόσος, νόσημα, άρρωστία, άσθeneia* κ.ά. (Λυπουρλής 2001 : 827).

Ο [-λόγιος] τύπος των επιθέτων/ουσιαστικών σε -παθ(ής) είναι -παθ(ος) (ΑΛΝΕ), για τον λόγο αυτό οι παρακάτω λ. δεν αποτελούν όρους της ιατρικής: *άπαθος, διάπαθος,* περίπαθος, ωραιόπαθος, ιδιόπαθος, αναξιόπαθος, ομοιόπαθος, κακόπαθος, γυναικόπαθος, μυστικόπαθος, γλυκόπαθος,* ολόπαθος,* ηδονόπαθος,* νευρόπαθος,* ερωτόπαθος, πρωτόπαθος, διψόπαθος,* ηδύπαθος, πολύπαθος, εγώπαθος.*⁸

Στους ειδικούς όρους καταγράφονται και ουσιαστικοποιημένα επίθετα σε -ικ(ός),⁹ π.χ. *καρδιακός, αλκοολικός, φυματικός, συφιλιδικός*, επίθημα που και σε άλλες γλώσσες κατασκευάζει επίθετα που ουσιαστικοποιούνται για να δηλώσουν τον ασθενή. Καμία εμφάνιση στα εξειδικευμένα σώματα κειμένων, υποθέτουμε για τους ίδιους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω. Το ουσιαστικό-βάση δηλώνει το πάσχον όργανο (*καρδιακός*), την αιτία (*αλκοολικός*) και ειδικότερα την ασθένεια (*φυματικός, συφιλιδικός*). Πρόκειται για μια μικτή κατηγορία από την άποψη του χαρακτηριστικού [±λόγιο], με την έννοια ότι κάποιοι τύποι αποτελούν όρους της ιατρικής όπως *αλκοολικός*, ενώ κάποιοι άλλοι αποτελούν λέξεις του γενικού λεξιλογίου, λ.χ. *καρδιακός*, στην περίπτωση που υπάρχει ιατρικός όρος με την ίδια αναφορική σημασία, π.χ. *καρδιοπαθής*. Στα εξειδικευμένα σώματα κειμένων το *καρδιακός* εμφανίζεται μόνο ως επίθετο (*καρδιακής λειτουργίας/προσβολής*). Στην κατηγορία των παραγώγων με το -ικός εντάσσουμε και το επίθετο του πολυλεκτικού σύνθετου ιατρικού όρου *ασυλικός ασθενής* ‘ασθενής που νοσηλεύεται σε άσυλο’.

Από ετυμολογική άποψη ήδη στην ΑΕ (Λυπουρλής 2001: 833) το επίθημα -(τ)ικός χρησιμοποιούνταν για τη δήλωση ασθενών που πάσχουν από ορισμένη αρρώστια: *επιληπτικός, κυναγχικός, παραπληγικός, ύδρωπικός, φθισικός.*¹⁰

Τέλος υπάρχει μια κατηγορία μη λόγιων ουσιαστικοποιημένων επιθέτων κατασκευασμένων με το επίθημα -(ι)άρης, τα οποία είτε έχουν πέσει σε αχρηστία π.χ. *βερέμης/βερεμιάρης* ‘φυματικός’, *λουβιάρης/λωβιάρης* < *λώβη/λώβα* ‘λέπτρα’, *(ε)βλογιάρης, κονιδιάρης, κασιδιάρης, σκουλαμεντιάρης* ‘πάσχων από βλεννόρροια’, είτε η κυριολεκτική σημασία τους σήμερα θεωρείται παρωχημένη και χρησιμοποιούνται με κάποιου είδους εξελιγμένη σημασία π.χ. *χλεμπονιάρης* (παρωχημένη σημασία) ‘πάσχων από ελονοσία’, (σήμερα) ‘κιτρινιάρης’. Πολλά ουσιαστικά αυτής της κατηγορίας λειτούργησαν ως παρατσούκλια και μετατράπηκαν σε επώνυμα, λ.χ. *Βερέμης, Βλογιάρης, Κασιδιάρης, Κονιδιάρης*.

Βιβλιογραφία

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. 2000. «Το επίθημα -(ι)άρ(ης) στη νέα ελληνική» *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα- Πρακτικά της 20ής ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., 1999, Θεσσαλονίκη*, σσ. 65-74.

⁶ Έχουμε μόνο ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, πρωτοπαθείς ψυχωτικές διαταραχές και δευτεροπαθείς ψυχώσεις.

⁷ Όσα συνοδεύονται από αστερίσκο προέρχονται από το Λογοτεχνικό Αρχείο του Λίνου Πολίτη, που δωρήθηκε στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

⁸ Το β' στοιχείο στα *ορθόσπαθος** και *ξέσπαθος** του ΑΛΝΕ είναι το θέμα της λ. *σπαθ(ι)* και για τον λόγο αυτό δεν περιλαμβάνονται στον κατάλογο αυτό.

⁹ Το επίθημα -ικός εμφανίζει κάποτε αλλομόρφο σε -(α)ικός, όταν το ουσιαστικό-βάση λήγει σε -ία, π.χ. *καρδία* → *καρδιακός*.

¹⁰ Στην ΑΕ (Λυπουρλής 2001: 833) οι πάσχοντες δηλώνονταν και με το επίθημα -ώδης: *άσώδης* ‘που υποφέρει από ναυτία’, *διμώδης, ίκτεριώδης, πυρετώδης*. Διαπιστώνουμε ότι η βάση αυτών των επιθηματοποιημένων λέξεων αναφέρεται σε συμπτώματα ασθενειών. Στη ΝΕ δεν ισχύει η κατασκευή αυτή για τη δήλωση των πασχόντων.

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. 2002. *Αντίστροφο λεξικό της νεοελληνικής (ΑΛΝΕ)*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 747 σ.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. & Φλιάτουρας Α. 2019. *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική – Θεωρία, Ιστορία, Εφαρμογή – Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν...*, Αθήνα, Πατάκης.
- Βλαστός, Πέτρος. (1931): *Συνώνυμα και συγγενικά - Τέχνες και σύνεργα*, Αθήνα, Εστία, 664 σ.
- Δ. Γούτσος (2003). «Σώμα Ελληνικών Κειμένων: Σχεδιασμός και υλοποίηση». *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003. Ηλεκτρονική δημοσίευση.
- D. Goutsos (2010). The Corpus of Greek Texts: A reference corpus for Modern Greek. *Corpora* 5 (1), 29-44.
- ΕΘΕΓ: *Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας* του Ινστιτούτου Επεξεργασίας Λόγου, Αθήνα.
- Λεξικό της κοινής νεοελληνικής (ΛΚΝ)* (1998). Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. λβ´+1532 1532 σ. (http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html)
- Λυπουρλής Δ. 2001. «Το ιατρικό λεξιλόγιο». Στο Α.-Φ. Χριστίδης *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας – Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 827-836.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. (1998/2002²): *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας (ΛΝΕΓ)*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας. 2032 σ.
- Σώμα κειμένων* Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας.
- Χαραλαμπίκης, Χριστόφορος (συντ. & επιμ.). (2014). *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (ΧΛΝΕΓ)*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών & Εθνικό Τυπογραφείο. 1820 σ.